

2.

Milostná píseň o vináři a jeho soudu (Iz 5,1–7)

MARTIN PRUDKÝ

V Bibli je řada oddílů, u nichž pozorný čtenář či posluchač může vnímat nemalé napětí, až i rozpor mezi krásou formy a hrozným věcným obsahem. Vydařená podoba literárního útvaru by nás v takových případech neměla zmámt natolik, abychom nakonec vnímali jen ji, a obsah nedoslechli. Zejména u prorockých řečí, které nám Písmo zaznamenává formulačně a rétoricky nádherně vybrousené, bychom se neměli nechat unášet v poklidném estetickém zaplouchání a zůstat třet v této poloze – to je cesta, jak od zvěsti těchto oddílů zabloudit. Izajášova slavná „píseň o vinici“ je právě takovým textem, u něhož toto nebezpečí hrozí. Z literárního a rétorického hlediska je tento text mimořádně krásným a zdařilým básnickým útvarem. Jeho formální stránka – zejména dramatické proměny způsobů komunikace mluvčího s posluchači – je úžasná. Přitom ovšem celé formální vypracování efektivně slouží obsahu a zvěsti. Dramatická rétorika zde slouží neméně dramatickému obsahu.

Rétorická stavba a souhra metafor

Bez jakéhokoli uvedení začíná oddíl v hlasité poloze proklamativního prozpěvování. Jako by byl prorok v roli herolda či mluvčího, který věrně slouží „svému příteli“¹, nahašuje: „Hodlám zazpívat pro svého přítele píseň svého přítele k jeho vinici“ (v. 1a). Z úst proroka pění, který zde mluví sám za sebe (v první osobě singuláru),

v těchto slovech slyšíme *titulní označení* a předem nahlášený *záměr* celé promluvy. To je samo o sobě velice důležité pro vnímání celé písně; skladba je tím věcně i formálně předznamenána.

V tomto předznamenání nejme nasměrování jen k tomu, že uslyšíme nějaký zpěv, nýbrž zcela nepřeslednutelně jsme pozváni do kontextu *svatebních písní*. Následující skladba je nadepsána „píseň mého přítele“ (*širat dódi*). Termín *dódi* je ve většině českých i cizojazyčných překladů převáděn výrazem „můj milý“, což v obecné rovině dobře odpovídá jeho významu i kontextům, v nichž se užívá. Termín *dódi* označuje „milého“, „ženicha“ v předsvatebním kontextu; často tento termín zaznívá z úst nevěsty či jejích přítelkyň, družiček, a to ve větech, které opěvují krásu „milého“ a vyjadřují touhu po něm (Pís 1,14.16; 2,3; 5,9 aj.).² Tato okolnost vedla některé exegety k názoru, že Izajášova píseň patříla původně k žánru písní nevěsty, která v rámci svatebních rituálů opěvuje svého ženicha.³ To je asi přehnané tvrzení, nicméně souvislost se svatebním kontextem je zřetelná a silná. Spíše je však záměrně navozená autorem než převzatá z tradice. Píseň je formulována tak, aby na začátku evokovala píseň *ženichova přítele*, „družby“⁴, role družiček nevěsty i „přítel ženicha“ byla v daném historickém kontextu tradiční, každý si s tímto slovy mohl spojit roli ženichova vyjednavče, pobočníka a mluvčího (srov. též J 3,29 – „ženichův přítel“). Po této první větě má být posluchač naležité nalaďen a očekávat svatební či milostnou píseň, například ve stylu Písně písní.

Toto nalaďení a očekávání posluchačů nijak neruší poslední z motivových slov nadpisu, totiž že ona ženichova píseň bude o jeho „vinici“ či přesněji *pro jeho vinici* (*širat dódi lkarmó*, v. 1b). Vinice je v milostných písních oblíbeným motivem, a to nejen jako místo milostných scén (*topos*; Pís 7,13), nýbrž právě též jako metafora milované bytosti (srov. Pís 1,6.14 aj.). Nadto však je termín vinice známou metaforou označující Hospodinu lid „dcerku Sijónskou“, a to právě také v izajášovských textech (Iz 1,8; 3,14; 16,10; 27,2n; podobně Jr 12,10; srov. též Ježíšova podobnoství Mk 12,1–11; Mt 20,1–16; L 20,9–18).

Dativní vazba *lkarmó* vyjadřuje spíše označení *adresáta* písně než označení opěvovaného předmětu.⁵ Obě souvislosti se však s ohle-

dem na následující sloky do formulace „předznamenání“ dobře hodí – od verše 1b je vinice popisována, jako by píseň byla o ní, o jejím založení a o jejím nešťastném přiběhu, zatímco verš 7a–b jednoznačně identifikuje, že za tímto obrazným vyjádřením byla od počátku řeč o „domu Izraelském a muži Judském“, a tím verifikuje druhou rovinu významu (eklesiologickou metaforu).

Píseň, jež po tomto proklamativním nahlášení (titulu) následuje, se zřetelně člení na *čtyři sloky* (v. 1b–2; 3–4; 5–6; 7). Každá z těchto sluk má jasnou formální i věcnou integritu, přechody mezi nimi jsou zřetelné a jejich dílčí role přispívají v rétorické kompozici písně k jednoznačnému a silnému efektu.

První sloka (v. 1b–2) na první poslech jako by přinášela popis vinice, její představení. Tomuto dojmu jsme nakloněni zejména tehdy, pokud předchozí titulní větu chápeme, jako by se jednalo o „píseň ... o jeho vinici“. Ovšem právě první sloka pěkně vyjadřuje, že *tématem* písně je jednání opěvovaného „přítele“, zatímco „vinice“ je pouze *motivem*, který tomuto opěvování slouží. O vinici zpívá pěvec proto, aby vykreslil barvitý obraz cilevědomé a svědomité péče dobrého vináře.

Úvodní sloka je formulována popisně, deskriptivně, vlastně formou malého vyprávění. Po první větě, která konstatuje, že „můj přítel měl vinici na tučném rožku“ (v. 1b), následují už jen věty, které *vypřáveží* standardní formou tzv. Er-Erzählung. Hlavní postavou a akterem je onen „přítel“ („milý“), zde v roli vináře. On je subjektem sloves, o něm píseň zpívá:

Vinici měl můj přítel, na tučném rožku.

Okopal ji, vyhlázel z ní kamení a zasadil v ní ušlechtilou révu.

A postavil věž uprostřed ní a také lis v ní vykopal.
A čekal, že urodí hrozny... (v. 1b–2)

Tento příběh opěvuje vináře, ne vinici. On je zde akter, ona předmět, s nímž on nakládá. To podporuje naše pojetí vyjádřené už v rozboru formulace nadpisu: zde se nejedná o „píseň o vinici“, nýbrž *píseň o vináři*.

Obrázne líčení vinice, zde především *práce vinaře*, je velmi vědeckým materiálem pro metaforické zvěstování.⁶ Prorok může samozřejmě počítat s tím, že jeho posluchači mají dobré povědomí o tom, jak náročné je na kamenitých úbočích lidských hor založit a kultivovat slušně plodící vinici. Již získání vhodného pozemku obvykle znamená vybudovat soustavu terasovitých terat, které jsou s to zachytit vzácnou vláhu. Ze všech činností potřebných pro založení a vybudování vinice pěstec ve stručném výčtu zmíní jen pět. I tak ale názorně vyjádří důkladnost, pečlivost a velkorysost postupu vinohradníka, který nelitoval práce a nákladů, plánovitě investoval a jednal s dlouhodobým výhledem, s nadějí. Nejprve připravil a kultivoval půdu, kypřil a vybíral kamení.⁷ Pak vinici osadil ušlechtilým typem révy – termín *šóreg* se v biblických textech vyskytuje pouze zde a v Jr 2,21,⁸ na obou místech svým důrazem na kvalitu pečlivě vyšlechtěné révy vytváří kontrast mezi vynikající investicí a ubohým, mizerným výnosem. Závěrečné věty o vystavení věže a vykopání lisu spolu tvoří chiasmaty bicolon, stylistickou figuru, která zde má retardanční efekt – náročnými stavbami, které mají v budoucnu sloužit jednak k ochráně úrody v době sklizně, jednak k výrobě vína ze sklizených hroznů, vinohradníkovo budování končí. I tyto motivy jakoby mimoděk vyjadřují důkladnost a kvalitu vinařova konání. Věž (*migdál*) je výrazem solidního budovatelského přístupu movitého vlastníka (srov. „chatř“ Iz 1,8); stejně tak „vytesání lisu“, jenž má v daném prostředí obvykle podobu nádrže či soustavy nádrží tesaných ve skále (srov. Jl 4,13; Sfr 33,17; též Mt 21,33). Celkově je zde na malé ploše, několika slovy vykresleno budovatelské dílo, které má rysy úplnosti; zde jsou dány vynikající předpoklady k tomu, aby vznikla skvělá vinice – výčetný pozemek, pečlivá příprava půdy, dobrá sadba i velkorysý vybudování potřebného zázemí, vše je vykonáno. Jako by k tomu již nebylo co přidat (srov. níže, v. 4a)! Vinař nyní může už jen čekat a těšit se, že jeho vinice urodí dobré hrozny – doslova: že hrozny „uční“, „vykoná“ (sloveso „-š-h je jedním z motivových termínů, které zde vyjadřují souvislost mezi konáním vinaře a konáním vinice).

Každému, kdo se do písně o budování vinice zaposlouchal, je jasné, že by podle všech předpokladů měla vinice „učnit“ skvělé víno. Poslední věta první sloky proto znamená šokové překvapení:

... a [vinař tedy] čekal, že urodí hrozny,
a ona urodila odporná pláňata!

Vyprávění o vinaři a jeho vinici zde ústí do dramatické zápletky. Rozpor mezi množstvím i kvalitou vynaložené práce a jejím výnosem, mezi očekáváním a jeho naplněním, snad ani nemůže být větší. Pěvec to zvyrazňuje zcela symetrickou formulací. Používá stejná slovesa, jejich předměty však tvoří naprostý protiklad – vinař se nadál, že vinice „uční hrozny“, avšak ona „učnila odporná pláňata“. Výraz *be'ušim* je doložen pouze v tomto textu (v. 2 a 4); obvykle se vykládá jako označení planých hroznů, které vyrůstají na druhotných odnožích vinné révy jako plané hrozny. Tak tento výraz interpretuje např. Vulgata (lat. *labruscus*). V takovém případě by výrok vyjadřoval, že réva neurodila žádné pravé hrozny, nýbrž jen kyselé pláňata. Řecká Septuaginta jde interpretačně dál a neobvyklý výraz nahrazuje termínem „trní“ (*thé akanthia*); tím metaforu míší s obrazem zpuštěné krajiny, vinice zplaněle; tento motiv patří k textům, které vyjadřují podmínky života po dopadu „Božího soudu“ (viz též termín ve v. 6; dále např. Gn 3,18; Jr 12,13; Oz 10,8; též Mt 7,16; Žd 6,8).

Poslední dvě slova první sloky navozují dramatický zlom v poklidném líčení o budování vinice, změnu perspektivy, která přináší nejen zápletku, ale také jiný žánr a otevírá novou metaforiku.

Druhá sloka (v. 3-4) podtrhuje skutečnost, že celá píseň je „o vinaři“. Přechází z distancované perspektivy vyprávění (Iz. Er-Er-zählung, které líčí děj nezučastněně optikou třetí osoby) do přímé řeči vinaře samotného. Rétorickým signálem zlomového přechodu – *tva-rem we'attá* „a nyní tedy“, „nyní však“ – je navozena přímá komunikace v rovině „já – vy“. Vinař zde přímo oslovuje posluchače písně jako porota zúčastnění soudu, na němž proti své vinici vznášá vinař žalobu (v. 3-4):

Nyní však, obyvatelé Jeruzaléma a muži judský,
 rozsudte [spor] mezi mnou a mou vinicí!
 Co se mělo ještě učinit pro mou vinici
 – a já to pro ni neučinil?
 Proč [když] jsem čekal, že učiní hrozny,
 učinila odporná pláňata?!

Jako adresáti jsou zde označeni „obyvatelé Jeruzaléma, muži judští“, což odpovídá celkovému kontextu Izajášova působení. Jsou povoláni, aby přišli k soudnímu zasedání a rozhodli spor mezi vinařem a jeho vinicí. Tím se obrazná řeč proměňuje a role posouvají – vinice se v rovině metaforického chápání scény zřetelně posouvá ze své role „předmetu péče“ do role subjektu (osoby). Rozhodující metaforickou rovinou se přitom pro celý zbytek písně stává *obraz soudu*, scéně soudního rozhodování o občanském sporu.

V daném kulturně historickém kontextu se soud odehrává na veřejném shromáždění obce, kde plnoprávní občané či představitelé rodu („starší města“) posuzují a nakonec rozsuzují příčný spor mezi žalobcem a obviněným. Po vyslechnutí obou stran, případně také svědků obou stran, jako porota spor rozhodnou (srov. Rt 4,11–12; Jr 26,17; Júd 4,8 aj.; metaforicky J1,1,2). Tuto konstelaci naše prorocká píseň předpokládá. Případných vybočení z tohoto rámce si proto musíme bedlivě všimnout.

Vinař začíná soudní projednání docela standardně. Povolává „obyvatelé Jeruzaléma, muže judské“, aby přišli a zasedli k jednání, předkládá jim spor a vznáší žalobu. Ve své žalobě však mluví metaforicky (o „vinici“), vzniká tím proto otázka, na koho vlastně jeho žaloba míří.

Obžaloba je z rétorického hlediska formulována velice efektivně. Tvoří ji dvě otázky (v. 4a–b), které se ukazují být *otázkami řečnickými* – nelze na ně odpovědět jinak než dát tazatelů za pravdu: Samozřejmě, že pro svou vinici „učinil“ všechno! Jeho nadějně očekávání, že vinice „učiní hrozny“, bylo zcela oprávněné.

K důmyslné rétorické stavbě prorocké písně však patří, že žádná přímá odpověď ani jakákoli jiná reakce „obyvatel Jeruzaléma, mužů

judských“ nezaní. Obžalovaný i porota ke vznesené žalobě mlčí. Každý, kdo slyší slova obžaloby, si může odpovědět sám.

Třetí sloka (v. 5–6) je opět uvozena tvarem *we'attá* „a nyní však“. Navozuje tím další výraznou změnu v rétorické konstelaci.¹⁰ Akteři zůstávají stejní i mluvčí zůstává stále týž – v první osobě promlouvá nadále vinař, adresáti jeho slov jsou i nadále „obyvatelé Jeruzaléma, muži judští“, o „vinici“ se vede řeč ve třetí osobě, jako tomu bylo ve sloce předchozí. Zásadní změnou je ale žánr a funkce vinařovy výpovědi – vinař zde nepokračuje v žalobě, nýbrž vystupuje v nové roli – jako svrchovaný soudce sám vynáší *rozsudek*.

Tím se ovšem rázem mění postavení „obyvatel Jeruzaléma, mužů judských“. Ukazuje se, že zde nejsou v roli soudců, nýbrž těch, kdo si mají vyslechnout rozsudek – ortel nad vinicí, která navzdory vinařově péči, úsilí a oprávněnému očekávání promarnila svou úlohu. Vinař je oslovuje výslovně; nemůže být pochyb o tom, že ortel je určen pro jejich uši, jakkoli se o obviněném, resp. odsouzeném, mluví zatím stále ve třetí osobě a v hávu metafor:

Nyní však, já vám dám poznat, co učiním své vinici:
 Odstřenu její plotůl – A bude zničena.
 Rozboření jejích zidek – A bude zdupána.
 Udělán z ní spoušť!
 Nebude prořezávána, nebude okopávána a uzejde trní a křovi.
 A mrakům přikážu, aby na ni již nepršely déšť.

Tato sloka je opět komponována velmi vybrušeně. Používá podvojné rétorické figury (paralelismy) a má promyšlenou kompozici. V centru sloky je hlavní teze, formulována jedinou větou; ta vyjadřuje ortel: „Udělán z ní spoušť!“ (v. 6a). Tato stručná singulární teze je pak zepředu i zezadu obklopena dvojicí konkrétních opatření, která ona základní tezi provedou a vinici způsobí devastaci a zkázu. I zde je kromě obsahových aspektů a konotací velmi efektivní a výmluvná rétorika. Pouze ústřední výpověď a poslední věta jsou formulovány v první osobě a vyjadřují svrchované osobní jednání vinaře; věcně se přitom jedná o činnost, jímž zde pěvec dává již zřetelně naje-

vo, o kom je v tomto metaforickém hávu vlastně reálně řeč – ještě než ve v. 7 zazní jeho jméno, můžeme již zde slyšet, že je to ten, kdo se slíá dešť.¹¹ Ostatní věty jsou formulovány nápadně odlišně, neosobně. Nevysvětlují aktivní součinnost vinaře při zpusťování jeho vinice, nýbrž „pouze“ dopuštění její zkázy. Jak konkrétně ke zničení dojde a kdo konkrétně ji rozboří, zde není vyjádřeno. To odpovídá také příběhovému tradicím o soudu nad Izraelem, v nichž Hospodin svůj lid, který jej svým jednáním zradil, ponechává jeho svěvolí, přestává se svou péčí a ochranou, a tím vydává Izraelce do rukou jejich nepřátel a pleníelů (např. 2Kř 17,18-20; 24,20 aj.).

Věcně zde tento rozsudek znamená, že vinař opouští svůj „projekt“ vybudovat, ochraňovat a kultivovat dobrou vinici. Poté, co mu „učnila“, ji opouští a ponechává zkáze. Odstraněním plodu bude vinice vydána napospas škůdcům, lidem i zvěř, a to ji zničí. Sloveso *b-ʿr* („zničit“) má konotace jak na válečnou devastaci země (Nu 24,22), tak i zcela specificky na zpusťování vinice či kultivovaného pole divokou zvěří či pasoucím se dobytčím (Ex 22,4). Věta o „proražení“ ochranné zdi (sloveso *p-r-c*) a o „zdupání“ (*mirmás*) se k tomu době pojí. Zničení terasovitých vinic či polí pasoucími se ovceci uvádí v podobné souvislosti Iz 7,25; i u této fráze však hraje svou roli konotace vojenské – právě u Izajáše se takto mluví o invazi Asyřanů, která devastovala Jidsko v době působení proroka, koncem 8. století (motív vyplnění a zdupání země, např. Iz 10,5-6).

Na začátku *čtoré sloky* (v. 7) opět dochází ke změně mluvčího (perspektivy) i ke změně žánru. Tuto sloku zpívá zase onen hlas, který přednášel sloku první (v. 1b-2) a který celou píseň uvedl (v. 1a a jeho „ich-forma“). Jako by se píseň po dvou centrálních slokách, které přednesl sám „milý“ (vinař), opět vracela do hrdla svého trubadúra, jehož úkolem bylo píseň nejen uvést, ale také celkově uzavřít. Prorocký pěvec zde nikoho přímo neoslovuje (podobně jako ve v. 1a a v první sloce) – jako by jen pro veřejnost, obecně, pro všechny přitomně vyhlášoval svou zvěst a informativně předkládal svůj „příběh o vinaři“.

Začátek sloky je opět vyznačen makrosyntaktickým signálem – tvar *kí* (zv. *ki-explicitum*)¹² zde uvádí pozitivní tezi, vysvětlovanou

a potvrzovanou skutečnost („zajisté“, „věru“, „vpravdě platí, že ...“). Podvojná výpověď, jež je takto uvedena, identifikuje oba hlavní aktéry dosavadní metaforické řeči; snímá poetické masky „vinaře“ i „vinice“ a označuje postavy své kauzy přímo, jmenovitě, tak jak je posluchači znají ze svého reálného světa:

*Věru, vinici Hospodina zástupů je dům izraelský
a muž jidský je sadbou jeho pokochání.
Čekal přáto – a hle, bezpráví!
Spravedlnost – a hle, úpění!*

Tak tedy, oním podnikavým vinohradníkem je *Hospodin zástupů*. To *jemu* patří ona „vinice“, on je tou zahalenou postavou „přítele“ či „milého“, o níž od začátku zpívá celá tato píseň. To je první podstatná identifikace, která ukončuje promlouvání v rovině metafor a odhaluje je životní realitu, do níž pěvec svou písní mří. Označení Boha Izraele složeným tvarem vlastního jména a epitetu v podobě „Hospodin zástupů“ (*šmeh ʿvā ʾót*) patří k charakteristickým výrazům řeči proroků. Kromě Izajáše (60×) se s ním nejčastěji setkáváme u Jeremjáše (76×). Zacharáše (46×) a Malachiáše (24×).¹³ Souvisí to s tím, že tento složený tvar vyjadřuje aspekty svrchované moci. Ať už se přívlastek vztahuje na zástupy nebeské či na uspořádané šiky vojska pozemského (oba aspekty jsou možné a v užívání termínu hrají roli), konotace svrchovanosti a mocné vlády jsou v termínu každopádně obsaženy,¹⁴ což je v našem kontextu rozhodující. Oním „vinařem“, který se v rozvíjených obrazech písně nejprve usilovně lopotil se svou „vinicí“, dočkal se však naprostého zklamání, a jenž se pak dovolával zastání na soudu, aby se vzápětí sám ujal úkolu rozsoudit očividnou „nespravedlnost“ a garantovat provedení spravedlivého rozsudku, je „Hospodin zástupů“. Tedy onen svatý a mocný Bůh Izraele, jehož působnost je v izajášovských textech pojímána jako absolutní a univerzální. – To je tedy první část metafory a její vysvětlení pro ty, komu nestačí říci: „kdo má uši k slyšení, slyš...!“ (Mt 13,9.43 par.; srov. Ez 12,2).

Druhým subjektem,¹⁵ jenž byl v písni dosud zahalen metaforou, byla „vinice“.¹⁶ V rovině životní reality je v této figurě identifikován

dům Izraelský. To je ovšem víceznačný termín, který je v Izajášově době (závěr 8. st. př. Kr.) stále ještě silně svázán s označováním se-verního království – státního útvaru, resp. společenství v tomto úta-ru spojeném, jež je pro proroky objektem náboženské kritiky a ade-sám zveštování soudu.¹⁷ Později, zejména v době exilní a poexilní, kdy již s „Izraelem“ nemůže být reálně spojována státní identita, se pak termín „dům Izraelský“ stává sebeznačením náboženské ko-munity Judejců, kteří mají své centrum v Jeruzalémě.¹⁸ V kontextu Izajášovy písně, která nejspíš pochází z doby působení proroka Iza-jáše (konec 8. stol.),¹⁹ se může tento výraz vztahovat k severozrael-skému státnímu útvaru. Kolaaps severozraelského království a jeho následky Izajáš zažil.

Judskou komunitu, vlastní Izajášovu domovinu a její lid, pak označuje druhá polovina paralelního výroku, v níž je opět řeč o *muži Judském* (stejně jako již ve v. 3a). V tomto paralelismu²⁰ je symetricky k „vinici“ použita vazba „sadba jeho pokochání“, ta využívá velmi citový, mazlivě expresivní výraz *ša'ešá'im*, jímž se označují objekty vřelé lásky, touhy, zalbení a kochání (srov. Jr 31,20; Ž 119,143.174 aj.). Tento výraz vyjadřuje a podtrhuje, co píseň ličila již výše v metafo-rách o vinařově jednání – Hospodin zástupů se svým lidem (tj. s ad-resáty této písně) jedná veden nepodmíněnou láskou a obětavou vstřícností. Povahu tohoto vztahu neváhá prorok vyjádřit i značně expresivním výrazem pro osobní prožitky vztahu, označujícím maz-livé zalbení a rozkoš (podobně Jr 31,20; srov. Př 8,30–31).

Jaké zklamání, jaká deziluze a jaká frustrace pak musí přijít, když se mluvený a konkrétní přízní zahrnovaný partner v takovém vzta-hu ukáže být ničema – naprostý kazisvět, který jen chce být hýčká-n, ale sám ničím nepřispívá a nijak nenaplnňuje vkládaná očekávání. V závěru poslední sloky to vyjadřují dva symetricky komponované paralelismy, v nichž už se opět nepromlouvá a metaforicky, nýbrž pří-mo, v rovině životní reality Hospodinova lidu:

[Vinohradník, resp. Hospodin zástupů] očekával právo – a hlé, bezpráví,
spravedlnost – a hle, úpění.

Poté, co byla sňata maska metafor z akterů, je nyní odhalena také vlastní *pointa zápletky* z konce druhého verše, od níž se rozvinula dra-matická kompozice celé písně a metaforický kontext soudní pře. Zde je nakonec jasně a přímo řečeno, co mělo být onou úrodou, na níž se vinař těšil, a již se nedočkal – co jsou vlastně ony „hrozny“ a co „od-porná pláňata“ (v. 2b). Oč Hospodin ve svém příběhu s Izraelskými a Judskými usiloval a usiluje, je prostě a jasně *právo a spravedlnost*.

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole,²¹ tyto dva pojmy (spra-vedlnost *c'adáká* a právo *mišpát*) jsou pro celou knihu Izajášova proroc-tví velmi důležité. Jedná se o *motivová slova*, jež spolu tvoří stabilní terminologickou dvojici (tzv. *hendiads*). Tento pojmový pár pomá-há utvářet tematickou kostru řady Izajášových výroků, vytváří spoj-nici různých kontextů v celku knihy Izajášovy a patří k ústředním pojmům její teologie.²² Podstatné je, že se zde nejedná jen o lidskou rovinu spravedlivého jednání a konání podle práva. Tím, kdo definu-je, co je „spravedlivé“ a co vytváří dobrý řád, je Hospodin sám – to on „naplňuje Sijón právem a spravedlností“ (Iz 35,5).²³ Proto ovšem k analogickému jednání vede také svůj lid a dbá na to, aby se v něm takto vytyčený program naplňoval – ať formou kritického dohledu (Iz 28,17 aj.), nebo pozitivními iniciativními kroky (Iz 9,6; 32,16 aj.). V případě Izajášovy písně o Hospodinu jako vinaři se zřetelně jedná o aspekt soudu nad zpronevěřilým Božím lidem; to odpovídá kon-textu celé 5. kapitoly, v níž píseň tvoří úvod k šesti výrokům konkré-tních soudů, resp. k šesti slokám nářku nad nepravostmi lidu Hospo-dinova (tyto výroky vždy uvádí formule „Běda těm, kdo ...“, viz Iz 5,8.11.18.20.21.22).²⁴

Závěrečná teze užívá tato výrazná motivová slova – „právo a spra-vedlnost“ – nadto je však také *mistrovskou básnickou figurou*. Klíčový pojmový pár je zde zasazen do dvou symetricky vystavěných výroků (paralelismů), v nichž básník vytváří dramatický kontrast na dvou rovinách současně. V rovině významové se užitím opozitních termí-nů vyjadřuje naprostý věcný protiklad: „právo :: bezpráví“, „spra-vedlnost :: úpění“.²⁵ Vinařovo, resp. Hospodinovo očekávání a rea-lita života od sebe nemohou být více vzdáleny. Tento protiklad je přitom vyjádřen i v rovině formální, poetickým využitím zvukomal-

by. Klíčové termíny zde totiž básník volí a užívá tak, že s oním zavěšeným párem motivových slov vytvářejí kontrastní asonanci – obě terminologické dvojice tvoří slova s velmi podobným zvukem: *mišpát „právo“ a mišpách „bezpráví“, resp. c'ááqá „spravedlnost“ a c'áqá špát „úpění, nářek“*. K pointě této *slovní hříčky*²⁶ tedy patří i zvukomalebný efekt, který „je slyšet“: vinařovo pozitivní očekávání vyjadřují slova, která mají zvuk jasný a řízný (tvoří je dobře vyslovitelné hlásky, jež tvoří slabiky vhodné pro rétoricky plný přednes či zvukově pěkný zpěv). Hlázky, které v jinak velmi podobně znějících slovech „bezpráví“ a „nářek“ tvoří výrazně slyšitelný rozdíl, jsou hrdelnice – hlázky, jež se vyslovují hluboce v krku a znějí velice nelibozvučně. Po pěkně a plně znějících termínech „spravedlnost“ a „právo“ tak slova „bezpráví“ a „nářek“ vyznívají jako škaredá a defektní. Rétorické vyznění této stylisticky i obsahově vybroušené figury, jež na závěr básně vyjadřuje její kritickou tezi, je tak podpořeno i efektem zvukomalebným.

Vyznění celku

Velmi podobnými slovy ličí prorok Izajáš zkázu Hospodinova lidu již v první kapitole:

*Vaše země je zpustošená,
vaše města jsou vyprázdněna ohněm,
vaši půdu vám před očima využívají cizáci;
je zpustošená, cizáky podvářena.
Dcerka sýonská zůstala jako chatrč na vinici,
jako budka v okurkovém poli, jako obležené město.
Kdyby nám Hospodin neponechal hrstku těch, kdo přežili,
byli bychom jako Sodoma, podobni Gomorě bychom byli. (Iz 1,7-9)*

Z výroků této první kapitoly vyplývá, že zkáza již dolehla či dolehá. V písni o vinaři však jakoby o tom adresáti ještě nevěděli. Přinad jeruzalémská elita nebere vážně, co se v celém Judsku děje?

seň o vinaři nenechává nikoho na pochybách, oč běží, a nespokojuje se přitom jen s náznakem či metaforickým přirovnáním. Pro ty, kdo „nemají uší k slyšení“, kdo jsou hluchí a slepí k tomu, co „pán vinice“ koná a očekává, je zde poslední sloka – jasně a přímé slovo.

Ovšem, i obžalovat se musí umět, zejména pokud vám na provínici záleží a usilujete o jeho nápravu, nejen o odsouzení a potrestání. Je důležité, aby obžalovaný vůbec pochopil a přijal, že je vinný; bez toho žádná náprava není možná. Píseň o vinaři ukazuje, jak lze postupovat, aby se to zdařilo.

Na své adresáty se píseň nejprve obrací s tím, aby se zaposlouchali do milostné písně, aby si vyslechli svědectví o lásce. K tomu se lidé obvykle rádi dají pozvat. Metafora o vinaři a jeho budování vinice je natolik imaginativní, že posluchače vtáhne do svého obrazu a přiměje je zaujmout jednoznačný postoj – každý hodnotí kladně vinařovo konání, sdílí jeho naději na očekávatelný výsledek jeho práce. Když se ukáže, že vinice „neučinila“, co měla, stojí posluchač této metafory při soudním sporu zcela samozřejmě na straně vinaře proti jeho vinici.

A zde dochází k mimořádně účinnému rétorickému efektu, jež čtenáři Bible znají například z podobností o chudém muži a jeho jediné ovečce, které prorok Nátan vyprávěl králi Davidovi (2S 12,1n). Posluchač podobností, stržen jeho vnitřní dynamikou, sám vysloví správný soud – nejprve aniž by si uvědomoval, že tento obraz je ve skutečnosti o něm a že onen soud se týká právě jeho samého. Onen „aha-efekt“, který posluchač nejlépe pochopí ve světle podobností, pomocí metafor, má povahu *zjevení*. Takové prozření pak otevírá mysl, takže pak už nemůžeme nechat, nebo se tvářit, že se nás ono podobnoství netýká.

V páté kapitole Izajášova proroctví po tomto oddíle následují odstavec, které obžalobu dále rozvíjejí. V šesti slokách, které vždy začínají výrazným „běda“, prorok konkrétně rozvádí, co jsou hlavní nešvary, pro něž na Judsko a Jeruzalém dolehne trest – co je ono „bezpráví“ a „úpění“, ono „odporné ovoce“ vinice Páně. Tyto odstavec, stejně jako sama píseň o vinaři, obsahují řadu konkrétních motivů, jež souvisí s dobovým kontextem prorokova působení, současně

však vyjadřují skutečnosti, které na dobovém kontextu nijak závislé nejsou a jsou formulovány zcela zásadně – například:

*Běda těm, kdo říkají zlu dobro a dobru zlo,
kdo vyjadřují tmě za světlo a světlo za tmu,
kdo vyjadřují hořké za sladké a sladké za hořké!* (v. 20)

...

*Běda těm, kdo ... za úplatky ospravedlňují svěvolníka
a spravedlivým upírají spravedlnost!* (v. 23).

Na těchto oddílech je podstatné, o kom mluví a na koho se obrací. Jakkoli jsou formulované ve třetí osobě, úvodní píseň o vinaři nenechává nikoho na pochybách, kdo je adresát. Prorok těmto ostrými slovy mluví do vlastních řad.

Přitom je podstatné, že právě *takto* se slova Izajášova zvěstování stala součástí Bible. Očividně proto, aby nadále oslovovala komunitu Božho lidu, aby ji inspirovala, vzdělávala a kultivovala, ať už se nachází v jakékoli dějinné situaci. V evangelické tradici našel tento odíl své pevné místo jako liturgické čtení v kontextu posilného období, v tradici katolické a anglikánské se čte v mezidobí církevního roku, o nedělích po sv. Trojici.²⁷

3.

Bůh zatvrdil svůj lid (IZ 6,9-10)

GABRIELA IVANA VLKOVÁ

Bazilika sv. Klimenta v Římě je známá svou překrásnou mozaikou z 12. století. Dominuje jí kříž, znázorněný ve středu kopule presbytáře. Izajáš se zrakem upřeným vzhůru drží v ruce rozvinutý svitek a na něm jsou zřetelně čitelná slova: VIDI DOMINVM SEDENTEM SVP SOLIVM (Viděl jsem Pána sedícího na trůně). Volba právě tohoto zobrazení svědčí o tom, že je velmi charakteristické. Poukazuje na jednu z nejznámějších epizod knihy Izajáš popsanou v šesté kapitole. Ta líčí vidění Hospodina sedícího na vyvýšeném trůně a obklopeného serafy, kteří volají: „Svatý, svatý, svatý, Hospodin zástupů! Jeho sláva naplňuje celou zemi“ (6,1-3). Volání i úkazy, které je provázejí (dým a ořásání základů domu), Izajáš vyděsí, protože si uvědomí svou nehodnost (6,4). Avšak jeden ze serafů mu žhavým uhlíkem z oltáře očistí rty, čímž ho připraví na to, aby mohl následně s Bohem rozmlouvat (6,5-6). Samotný rozhovor s Bohem kapitolu uzavírá (6,8-13). Padnou v něm ovšem velmi znepokojivá slova. Verše 9-10 totiž proroku ukládají:

Jdi a řekni tomuto lidu: „Slyšte slyšícce [tj. poslouchejte sebevíc], a přece nepochopíte! Hleďte hleďícce [tj. dívejte se sebevíc], a přece nepoznejte!“ Srdce tohoto lidu nech ztuhněť a zatěžkej jeho uši a zamaž/zalep jeho oči, aby svýma očima neviděl a svýma ušima neslyšel a aby jeho srdce nerozumělo a neobrátil se a neuzdravil.